

О.О.Митарчук*

ГОГОЛЬ У «МЕРЕЖІ ЛЮБОВІ»

(Колесник Ірина. «Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій»)**

Торік гоголезнавство збагатилося дослідженням Ірини Колесник, присвяченим Миколі Васильовичу Гоголю – «Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій» (К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 596 с.). Автор та видавець приурочили вихід праці до ювілею великого письменника, який широко відзначався у всьому культурному світі. Енциклопедичний характер видання дозволяє представити минуле, сучасне та навіть майбутнє гоголезнавства, адже І.Колесник подає огляд основних його тенденцій за три століття існування науки про М.Гоголя.

Головний герой книги, чиє прізвище винесено в її назву, є епіцентром калейдоскопа, що малює тисячі різноманітних граней, вражаючи уяву стрункністю та красою ліній. Із мотивів та лейтмотивів складається образ історичної доби, яка подарувала світові блискучі імена літераторів, філософів, істориків, акторів, художників і просто шанувальників мистецтва, котрі входили в оточення письменника.

Метод дослідження І.Колесник, безумовно, сформувався не без впливу Андрея Белого – чи не найбільшого гоголезнавця. У своїй відомій статті «Гоголь» він писав (тут і далі цитати з літературних джерел подано мовою оригіналу – *прим. ред.*): «Самая родная, нам близкая, очаровывающая душу, и всё же далёкая, всё ещё неясная для нас песня – песня Гоголя. [...] в глубине души его – рождено новое пространство, какого не знаем мы». Саме цей «новий простір» Гоголевої творчості та його життя – багатовимірний, збудований за законами неевклідової геометрії, парадоксальний, принадний, чаруючий – і відкривається у праці І.Колесник.

Є таке російське прислів'я: «Как корабль назовёшь, так он и поплывёт». У самій назві книги є щось багатообіцяюче, чи то, радше, щось, що обіцяє надцікавий діалог автора, читача та героїв. Дослідниця використовує модні, ба навіть елітарні поняття, сформульовані та введені у філософський обіг Мануелем Кастельсем і Рендаллом Коллінзом наприкінці ХХ ст. Ці автори стверджують, що сучасна реальність дає нам підстави говорити про принципово нову модель світу, інший простір і час.

Людина перебуває у центрі інформаційних потоків і, водночас, є їх частиною. Вона може моделювати ці потоки, відтак впливаючи й на час. Одним словом, людина може керувати... У зв'язку з цією теорією згадується фраза з роману великого письменника ХХ ст. М.Булгакова «Майстер і Маргарита» про сумний кінець людини, котра щиро вірила, що вона у змозі чимось керувати.

Парадокс книги І.Колесник у тому, що форма та зміст дослідження перебувають поза полем чужоземних теорій, декларованих автором як основоположні для літературознавчого й, ширше, мистецтвознавчого, або, як зараз прийнято говорити, культурологічного аналізу. Образно кажучи, авторові вдалося відімкнути замок, але не тим ключем, яким він збирався це зробити.

У книзі циркулює, справді, чимало потоків, що створюють інформаційне поле, але головний – це те безмірне й таємниче, що носить ім'я «Гоголь». Автор називає два найголовніших, на її думку, центри гоголезнавства – Будинок М.Гоголя в Москві та Ніжинський університет. Державна бюджетна установа культури «Будинок М.В.Гоголя – меморіальний музей та наукова бібліотека» займає будівлю на Нікітському бульварі в Москві, де письменник провів останні чотири роки свого життя. Це старовинна садиба з двох споруд, зведених наприкінці ХVІІІ ст. (відтоді неодноразово перебудовувалися) зі знаменитим пам'ятником генію у центрі подвір'я.

До головного будинку одним боком тулиться витончений особнячок у два поверхи, фасад котрого виходить на Нікітський бульвар. Це типовий зразок архітектури Срібного віку. Стиль модерн передбачає рафінований смак та яскраво виражений наліт оригінальності. Двері парадного під'їзду прикрашено декоративними ліхтариками, а вікно другого поверху має вигляд замочного отвору. По фасаду будинок оздоблено балконами. Подейкують, нібито на боковому балконі лежало тіло вбитого більшовиками колишнього власника будинку. Можливо, це лише

* Митарчук Олена Олексіївна – член Співки письменників Росії, наук. співроб. Державної бюджетної установи культури «Будинок М.В.Гоголя – меморіальний музей та наукова бібліотека» (Москва, Російська Федерація).

** Переклад із російської – редакція «УІЖ».

легенда. Зараз балкон увивають плющ і троянди, що мимоволі навіює думки про розорені дворянські гнізда, які так дивовижно передбачив М.Гоголь у «Старосвітських поміщиках» та «Мертвих душах».

І треба ж було такому трапитися, що це незвичне вікно опинилося у настільки близькому сусідстві з будинком, де відбувалася одна з найбільших трагедій в історії світової літератури! Втішає лише те, що трагедія ця – оптимістична. Ми знаємо, що М.Гоголь спалив другий том своїх «Мертвих душ». Поголос про це дуже активно ширився відразу ж по смерті автора. Але чи можна вважати втраченою книгу, половина котрої таки збереглася й надрукована, а про долю другої половини наразі немає достовірних даних? Про знищення другого тому письменник говорив графу А.Толстому – власнику будинку та своєму далекому родичеві. Але всі знають, що великий літератор був настільки ж великим містифікатором. Ось і досі старий дім та його сусід оповиті якимсь невагомим серпанком недовмвленості. І не можна дати відповідь на питання: «Було чи не було?».

Але повернімося до Андрія Белого: «Что за образы? Из каких невозможностей они созданы? Всё перемешано в них: цвета, ароматы, звуки. Где есть смелее сравнения, где художественная правда невероятней?... Гоголя читают и не видят, не видят доселе, что нет в словаре у нас слова, чтобы назвать Гоголя; нет у нас способов измерить все возможности, им исчерпанные: мы ещё не знаем, что такое Гоголь; и хотя не видим мы его подлинного, всё же творчество Гоголя, хотя и суженное нашей убогой восприимчивостью, ближе нам всех писателей русских XIX столетия».

До речі, предки Андрія Белого по батьковій лінії жили в Києві. Дід поета – Василь Костянтинович Бугаєв – мав власний дім на вул. Вел.Володимирській, помер і похований поряд із дружиною в древній «матері міст руських». І любов Белого до великого письменника має генетичне коріння. Не знаючи Києва, не люблячи цю стародавню колиську східнослов'янської цивілізації, неможливо зрозуміти ані «Страшну помсту», ані «Тараса Бульбу», тонким інтерпретатором яких був Андрей Белий.

Образ генія в Ірини Колесник зіткнуто з тих «неможливостей», про які говорить Белий. Її погляд на великого письменника алегорично можна висловити адресованими О.Блоку рядками М.Цветаєвої: «И по имени не окликну, / И руками не потянусь. / Восковому святому лику / Только издала поклонюсь». Дослідниця дивиться на М.Гоголя знизу вгору, із шанобливим благоговінням.

Головна заслуга І.Колесник – у спробі бути абсолютно об'єктивною. Автор використовує величезний масив мемуарного матеріалу, скомпонованого «по вертикалі» та «по горизонталі», але так, що образ генія постає перед нами немов живий – без непотрібного глянцю, але у всій своїй «неможливості», про яку говорить Белий. Якщо не зважати на обов'язкові стереотипи, книга І.Колесник за своїм ідейно-художнім наповненням випереджає таке культове дослідження, як «Гоголь в жизни» В.Вересаєва.

Художній історизм, котрого дотримувався і сам герой її книги, визначає манеру письма І.Колесник. М.Гоголь, розмірковуючи на тему творення історичних праць, вважав, що «все события мира должны быть так тесно связаны между собою и цепляются одно за другое, как кольца в цепи». Події у книзі І.Колесник уповні відповідають цьому гоголівському постулату.

Ще один «головний герой» праці – подія в історії. Дія книги розгортається у трьох світах, в яких проходило реальне життя письменника – Україна, Росія, Італія. Основне місце дії – літературні гуртки й салони, що їх відвідував і завсідником котрих був М.Гоголь. Описуючи культурно-інтелектуальні комунікації, І.Колесник досягає 3D-ефекту – занурюючись в атмосферу літературно-мистецьких гуртків, розчиняючись у ній, стаючи її частинкою автор і нас робить живими свідками розмаїтого, різнобарвного життя літературно-артистичної богеми 1820–1850-х рр. Немов живих ми бачимо не тільки Гоголя, але й Пушкіна, Аксакова, Погодіна, Державіна, Капніста, Одоєвського, Чаадаєва, Жуковського, Смирнову, Павлову, Ростопчину... Усі пов'язані з усіма в ім'я високого мистецтва життєбудови за законами краси.

У книзі особливо виписана тема гоголівського дендизму. Створюючи «Мертві душі» як підручник життя, великий письменник прагнув поділитися секретами «науки життя», що її вважав найголовнішою з наук. Цю генеральну лінію Гоголевої творчості підхопили російські символісти, перш за все Андрей Белий та О.Блок, котрий вважав М.Гоголя своїм кумиром.

У І.Колесник, окрім М.Гоголя, є й інші улюблені герої. Так, її прекрасно вдавняв образ відомого державного діяча Росії та вихідця з України з Дмитра Прокоповича Трощинського, який був міністром при трьох російських імператорах. Автор книги створює образ державного мужа та, водночас, звичайної людини, наділеної суто житейською приналежністю.

Після виходу у відставку Д.Трощинський жив неподалік від Василівки – родового маєтку Гоголів. Мати майбутнього письменника – Марія Іванівна – доводилася рідною племінницею дружині брата Трощинського. Родина Гоголів була тісно пов'язана з Киби́нцями (або «українськими Атенами») – маєтком Д.Трощинського, де були свій театр та розкішна бібліотека.

Дерев'яний двоповерховий дім відставного можновладця зовні був доволі непоказним, зате відзначався внутрішнім убранством. Тут було багато бронзи, картин, мармуру. Д.Трощинський

офіційно не був одруженим, проте мав дочку та онуку. Його донька, котру він безмежно любив, славилася вродою, жвавою вдачею, суто жіночою чарівливістю й кокетством, від якого втрачали голову її численні поклонники.

У домашньому театрі Д.Троцинського ставилися п'єси, у тому числі й україномовні, написані батьком письменника – Василем Опанасовичем Гоголем. У постановках брали активну участь домочадці й гості – донька вельможі, батьки майбутнього письменника, сусіди, друзі з Обухівки – сімейство Капністів та ін. Тут давалися розкішні звані обіди, на котрих нерідко співали українських пісень. Надто Д.Троцинський полюбляв думу «Чайка», що в алегоричній формі представляла історію України, котра стояла при чотирьох дорогах, на перехресті Азії та Європи, між Росією, Польщею, Литвою й Туреччиною. Коли старий вельможа слухав її, на очах його бриніли сльози. Д.Троцинський полюбляв розмови про Січ, в якій служили його предки, і куди він і сам мав намір вирушити, проте не встиг через її скасування.

І.Колесник вважає, що М.Гоголь належить двом державам – Україні й Росії. Відтак, теми українсько-російської культурної та історичної взаємодії, тісні зв'язки, у тому числі й родинні, між багатьма представниками відомих українських та російських родів, що входили в коло спілкування М.Гоголя, висвітлено у всіх подробицях, які лише відомі автору книги.

Особливо виокремлено українство дружини О.Пушкіна – Наталії Гончарової, яка була далеким нащадком українського гетьмана Петра Дорошенка. Докладно виписана лінія Розумовських-Перовських. Вихідцем зі званої родини був відомий письменник Антоній Погорельський – автор казки «Чорна курка, або Підземні мешканці», яка зробила його знаменитим. Із цієї ж родини походила чільна народоволка С.Перовська.

Одним словом, книга І.Колесник – це захоплююча сага про славетні фамілії, яка органічно вписується у живу тканину оповідання. Водночас це – наукове видання, наділене прекрасною художньою формою. Його повнота не залишає у цьому жодних сумнівів – варто лише поглянути на зміст.

Гурткова організації російського культурного, художнього, наукового й навіть промислового життя органічно пов'язана з потягом слов'янських народів до громадських форм. Твори М.Гоголя містять ідею єднання як форми любові. Недаремно одне з найбільш проникливих за своїм ліризмом місць другого тому «Мертвих душ» присвячене поезії гурткової атмосфери: «Где не бывает наслаждений? Живут они и в Петербурге, несмотря на суровую, сумрачную его наружность. Трещит по улицам сердитый тридцатиградусный мороз; взвизгивает исчадь севера – ведьма-вьюга, заметая тротуары, слепя глаза, пудря меховые воротники, усы людей и морды мохнатых скотов, но приветливо и сквозь летающие перекрестно охлопья светит вверх окошко где-нибудь и в четвёртом этаже: в уютной комнатке, при скромных стеариновых свечах, под шумок самовара ведётся согревающий и сердце, и душу разговор, читается светлая страница вдохновенного русского поэта, какими наградила Бог свою Россию, и так возвышенно пылко трепещет молодое сердце юноши, как не водится и под полуденным небом».

Так само «піднесено пульсує» й серце читача чудової книги Ірини Колесник про великого Гоголя!